

Csáji László Koppány

A folyók természeti és természetfeletti léte az antropocén előtt, alatt és után

Mentalitástörténeti és művészetantropológiai esszé

A folyók ősidők óta kísérik az emberiséget – és az ember is a folyókat. Az ókori folyamvölgyi civilizációk Egyiptomban, Mezopotámiában, az Indus és a Gangesz mentén vagy épp a Sárga-folyó mellékén az élet és halál felett uralkodó isteni személyként tisztelték őket. A sztyeppei lovasnomádoknak éppúgy elementáris élményt adott az „élet érrendszere” (a folyók hálózata), mint a szibériai népeknek; de Amazóniától Afrikáig megannyi más nép is kitüntetett szerepet tulajdonít nekik. Metaforáink kiapadhatatlan forrásává váltak: folyton változó, mégis örök lét-metaforaként Hérakleitosztól József Attiláig sorolhatnánk a filozófusokat, költőket, akik a folyókat a pusztán természeti szférájukon jóval túlmutató valóságként látták. Tükrükben nemcsak magukat ismerték fel az emberek, hanem megkerülhetetlen beágyazottságukat is az evilági és transzcendens létszövedékbe. Mi változott az elmúlt évtizedek (vagy évezredek?) alatt, hogy a folyók energia- és élelemtermelő eszközzé, megzabolázandó tereptárggyá, netán ellenséggé váltak? A túlnépesedés és a túltermelés miatti kényszerhelyzet? Mentalitásunk kifecamodása? A tempójában követhetlenné váló és megemészthetetlenül fölénk tornyosuló technológiai „fejlődésünk”? Vagy mind-

egyik? Írásomban a tizedik Színházi Olimpia Antropocén Szimpóziumán tartott előadásomból kiindulva töprengek e kérdéseken, egy térbeli és időbeli utazásra invitálva az olvasókat. Az utazás végén megérkezünk Berlinbe, Frank Raddatz kísérleti színházába, a RambaZamba Theaterbe, és bepillantunk a *FlüBe* (Folyók) című interaktív előadásába.

Amikor 2001-ben egy észak-pakisztáni kutatásom során mondákat és mítoszokat gyűjtöttem a hunzaiak őseiről, egy hunzakuc sámán, Bitá' Ibrahim, megkérdezte tőlem, hogy el tudok-e képzelni olyan folyót, ami nem jön sehonnan és nem folyik sehova? Rövid hallgatás után hozzátette: az ember is ilyen; aki nem tudja honnan jön, azt sem tudja, hova megy. Nem volt véletlen, hogy e költői képet a folyóból merítette. Az észak-pakisztáni Hunza folyó a térség közlekedési és spirituális ütőere; a feledés homályába veszett, hogy a terület és az itt élő nép kapta-e a nevét a folyóról vagy fordítva. Ez az egyetlen folyó, amely áttöri a Karakorum hegységet. Több mint ezer éven át két rivális királyság, Hunza és Nagér osztozott a folyó jobb, illetve bal partján. A térség lakóinak világtengele is a folyó: nemcsak orientációs pont, hanem a felső és alsó világ közötti átjáró. Sokszor megszemélyesítve, önálló létformaként, az emberek mellett itt élő lényként említik, tisztelik hatalmát az ember felett (Csáji 2022).

A folyók az időtlenség benyomását keltik, mégis sokszor kapcsolódnak hozzájuk az idő metaforái. Örökké folynak, folyton-folyvást folynak, a nem láthatóból, végtelennek tűnőből a nem láthatóba, végtelennek tűnőbe folynak. De eközben jönnek is, meg mennek is, hoznak is, meg visznek is. Akár az idő. Egyszerre állandók és változók. Par excellence eszkatológikus folyamatot jelentenek (kezdetük és végük van, még ha térben és időben hatalmas távolságokra is egymástól). A megismerés, a fogalmivá tétel egyfajta domesztikáció. Ezért is adott nevet Ádám az állatoknak – így vette őket szimbolikusan birtokba. Talán azért kutatjuk mindennek okát, működését, titkait, hogy uralkodni tudjunk felette, igába hajthassuk. A forrással és torkolattal bíró folyóknak csak látszólag van egyértelmű kezdete és vége. A folyó vége – úgy tűnik – jobban behatárolható, mint a kezdete: egy másik folyóba, tóba, tengerbe (akár homoktengerbe) ömlik. (Bár ahogy a folyó vize behatol a másik folyóba, tengerbe, vize nem oldódik fel azonnal.) Ne felejtjük el azonban, a folyó kezdetét az ember jelöli ki, választja ki a vízgyűjtő terület számtalan vízfolyásából, hogy kövesse a kiválasztott meder útját a torkolatig. Nevet adunk neki, mintha ez az egyetlen szál önállóan alkotna valamiféle különálló entitást. Ahogy az ember sem azonos az egyeddel, a folyók sem azok. Részai a vizek végeláthatatlan körforgásának. Hidrológusok szerint

egyetlen pohárnyi víz folyóba öntését követően annak molekulái egy év leforgása után eloszlanak a világ összes folyójában.

Egy folyó forrásának és torkolatának ismerete olyan tudás volt már Nagy Sándor idejében is, amely megváltoztathatja a történelmet. Amikor keleti hadjárata során eljutott Indiába, tudósai azt hitték, hogy a Nílus onnan ered. Mivel ott is sivatag volt, pálmák, krokodilok, így hát az Indus a Nílus felső folyásának vélték. Remélték, hogy ha a folyón lehajóznak, megérkeznek az uralkodó által alapított Alexandriába. Nem így lett. Életének leggyötrelmesebb útja állt Nagy Sándor hadserege előtt, hogy visszajussanak az ismert világba, Mezopotámiába. A Nílus forrása rejtély maradt (Lamb 1980). *Caput Nili quaerere*. A Nílus forrását keresni – az antikvitástól ezt mondták a lehetetlen vállalkozásokra. Bernini híres szoborcsoportján Rómában, a Négy folyó kútján nem véletlenül fedi el a Nílus a szemét. Ezzel jelezte ugyanis az alkotó a Nílus forrásának örök rejtélyét.

A Kék-Nílus forrását – és részben a Fehér-Nílusét is – egy magyar Afrika-utazó, Sass Flóra férjével, Samuel Bakerrel együtt térképezte fel. Baker hangsúlyozta, hogy Flóra állhatatos és ellenséges törzseket is kibékíteni képes természete nélkül biztosan odavesztek volna az úton. Flórát 1859-ben a Duna menti Vidin rabszolgapiacán vásárolta a brit arisztokrata, majd felszabadította és feleségül vette. A székely lány szüleit ugyanis 1849-ben, a magyar szabadságharc idején megölték. Az akkor csak hétéves kislány az őt befogadó örmény családdal együtt menekült az Oszmán Birodalomba, ott azonban emberkereskedők fogságába esett. Férjével 1861 és 1864 között indult a nagy Afrika-utazásra. A hasonló célokkal oda induló John Hanning Speke és Sir Richard Burton brit felfedezőkkel szemben Flóraék a veszélyesebb úton, a Nílus folyását követve egyre délebbre, a Szaharán, majd a Szudd-mocsarakon és a dzsungelen át közelítették meg az egyenlítő vidékét, és rádöbbenek arra, hogy nem egy, hanem számtalan forrása van a folyamnak, főleg hatalmas tavak (Baker 1895).

Több európai felfedező révén a 1860-as években a Nílus forrásának kérdésére látszólag született egy válasz – majd újabbak és újabbak. Ma már megszámlálhatatlanul sok forrást mutogatnak a turistáknak Ugandában, Tanzániában, Kenyában, Ruandában és Burundiában, amelyeket a Nílus (Fehér-Nílus) forrásának tartanak. Sok vitát szül e versengés, de a turizmusipar rengeteg pénzt keres az odautazókon. A folyó üzletté vált – és kiaknázandó erőforrássá. Az áradásaival annak idején Egyiptomot (Hérodotosz szavaival „a Nílus ajándékát”) termékeny iszappal ellátó folyó az asszuáni gát megépítése óta már nem teríti

széjjel fővenyét. Ezer és ezer kotrógéppel és teherautóval próbálják folyamatosan a termőföldekre szállítani a Nasszer-tóban felgyülemelő iszapot. A tó vizét pedig a Szaharán átvezető hajdani rabszolgakereskedelmi karavánút, a Darb el-Arbaín mentén a sivatag mélyére kezdték óriási csatornákon elvezetni az 1997-ben megindult gigantikus „Új Völgy” vagy – az utópisztikus társadalomépítésre kitalált elnevezéssel – a „Toshka” projektben. A csatornaépítés negyed évszázad alatt sem fejeződött be; félő, hogy a víz nagy része elpárolog, mire öntözhetné a Kharga-oázis növényeit, és a túlnépesedés elől odaköltöző városlakók számos új problémával szembesültek (Hope 2012). A vízi erőmű és a Nasszer-tó létesítésével megszakadt az áradások és öntözések több évezredes folyamata, és az ember – úgy tűnik – csak újabb ballépésekkel próbálja helyrehozni hibáját.

Vannak azonban még a Nílusnál is rejtélyesebb folyók. Guillaume Apollinaire Az utas című versében azt írja: „Az élet változó akár Euriposz.” Euriposz egy furfangos, folyónak tűnő tengerszoros a görög félsziget és az Euboia sziget között. Gyorsan, óránként akár 12 kilométeres sebességgel áramlik, de a folyásiránya eltérő gyakorisággal, naponta többször megváltozik. Egyszer északról délre, másszor délről északra zubog a víz. Néha csak háromszor, átlagosan négyszer, de olykor ötször-hatszor is megfordul (Eginitis 1929). A keskeny szoros mintha önálló lényként változtatná az irányát és a víz áramlási sebességét. 2017-ben én is tanúja lehettem ennek a különös jelenségnek. Egy helybeli halász nevetve mesélte, hogy máig többen igényt tartanak a címre, miszerint övék az egyedüli helyes válasz. Elmesélt egy legendát is arról, hogy Arisztotelész sem tudta megfejteni a rejtélyt, ezért a vízbe vetette magát. De vajon csak egyetlen út, egyetlen helyes ösvény vezethet el az igazsághoz?

A modern ember azt hiszi, hogy mindent kikutathat, mindent megtudhat, mindenbe beleszólhat. A szibériai hantik és manysik hamar megtanulták a szovjet hatalomátvétel után, hogy a természet iránti tisztelet, a folyókkal szembeni alázat hiányzik a kommunista mozgalmárokból. A folyók megrendszabályozása, igába hajtása, halainak végtelen lehalászása volt a céljuk. A tervgazdálkodás során arra akarták kényszeríteni a Kazim folyó völgyének hanti lakóit, hogy a halászati tabut jelentő szent folyószakaszokat és a szent tavakat is lehalásszák, ráadásul gyermekeiket bentlakásos iskolába kényszerítették a helyi szovjet vezetők. 1933-ban ezért felkelés tört ki a gyermekek és a folyók védelmében, kikiáltották a Kazimi Köztársaságot. A szovjet hadsereg csak 1934-ben tudta legyőzni őket, legközelebbi nyelvrokonaink vívták tehát az első vérbe fojtott szabadságharcot a szovjetek ellen (Ajpin 2002). Az 1930-as és 1940-es évek-

ben a nyenyecék és más szibériai népek körében további felkelések robbantak ki. Sokan adták életüket a folyók védelmében Szibériában, azonban még ma is komoly problémát jelent itt a természetrombolás: az olajkitermelés miatt egész kátrányfolyók jönnek létre. Norvégiában az Alta folyón létesített vízierőmű a helyi őslakos számi lakosság heves tiltakozása ellenére valósult meg, drasztikusan érintve nemcsak a vízi élővilágot, hanem az ezzel szimbiózisban élő helybeliek életvilágát is (Tamás 2007). A természetgyalázás, mint egy hatalmas pofon, segíthet felismerni, hogy a folyó nemcsak biomassza vagy tereptárgy, hanem önálló, élő entitás.

Az antikvitásban az alvilágban is volt kátrányfolyó, a Sztüx. Mellette több másik folyó is, például a csöndes vizű Léthe. Ennek vizéből ittak a halottak, hogy elfelejtsék korábbi életüket, vágyaikat, mielőtt Hádész országába mentek.

A spanyolok máig élő testként emlegetik a Léthe folyót. Az antikvitásban a Léthével azonosított, vagy legalábbis hasonlóan a felejtés vizének tartott Lima (Limaeas) folyó a mai Spanyolországban ered, és Portugáliában ömlik az Atlanti-óceánba. Aki átkel rajta, korábbi életét elfelejti, mondták a helybeliek a rómaiaknak. A légiók nem is mertek átkelni rajta mindaddig, amíg Decimus Junius Brutus Callaicus római konzul át nem úszott, és el nem sorolta a túlparton ácsorgó, rettegő katonáinak neveit szép sorban (Appianos 2008). Látszólag legyőzte a folyót. Valójában nem a folyót győzte le, hanem a Léthén túli emberek – földjük védelmében kitalált – tulajdonságát. Számomra az eset keserű tanulsága, hogy az emberi igazság keresése egyeseket győztesekké, másokat elfeledett rabszolgává tesz. Galíciában máig emlékeznek erre.

Paradoxonnak tűnik, de a mérhetetlen tudásvágy egyre nagyobb mértékű felejtéssel jár együtt. Az ember nem tud bizonyos mértékűnél többet egy adott edénybe tölteni; ahhoz ki kell, hogy öntsön az edényből valamit, ami addig benne volt – mondhatnánk Szent Ágoston metaforáját továbbgondolva.

A Léthe fosztóképzős alakja, az aletheia az ógörög nyelvben a „nem felejtést”, az igazságot jelentette. Erről Martin Heidegger hosszan értekezik. Egyik izgalmas példája Van Gogh *Parasztcipők* című festménye, ami emlékeztet, fel-fed egy életet, és nem azért igaz, mert adatol, hanem azért, mert megtanít látni. Az aletheia nem tényszerű igazság, hanem az elfedés, a közöny ellentéte (Heidegger 1988).

A folyó, a halál és a felejtés az antik görögöktől Skandinávián és Szibérián át számos nép világról alkotott tudásában összekapcsolódik. Világképünk mélyrétegei közé tartozik, áthatja gondolati sémáinkat: metaforáinkat, szimbólumain-

kat. (A „sok víz lefolyik a Dunán” szólástól kezdve a „folyóirat” szóalkotáson át a Mirabeau-híd alatt futó Szajnáig számtalan példát hozhatnánk erre.) Nem szabad lebecsülnünk e képzettársításokat. Az emberré válás hajnalán sokak szerint a metafora – mint újszerű gondolkodási forma – volt az első lépés a művészet mint csak az emberre jellemző tudásforma felé (Morriss-Kay 2010, 163). A kognitív szemantika vagy antropológiai nyelvészet egyik alapvető felismerése, hogy az ember a fogalmakkal nem filozófusként gondolkodik, és a szavakat sem definícióik szerint használjuk, hanem alapvetően a hasonlóságokon alapuló, élményekből, érzésekből, emlékekből születő egyéni tudásokból hívunk elő, aktualizálunk és alkotjuk újjá a nyelvet (Tolcsvai-Nagy 2011). A metafora szerepe tehát még nagyobb, mint eddig sejtettük, a művészi alkotó gondolkodás alapja. A művészet a teremrés folytatása. Olyan érzéseket, tudásokat indukál, amelyek áthidalják a korok, vallások, emberek közti különbségeket.

A folyók misztikumának és a transzcendenssel összekötő szerepének tudása máig megmaradt Európában is, annak ellenére, hogy ezt tudományosan régen elvetették. A felvilágosodástól kezdődő racionalizmus, elvarázstanodás (ld. Max Weber Entzauberung/disenchantment) folyamata azzal járt, hogy a művészet vette át az „őrző” szerepét. A folyók olyan tudások felett őrködnek, amelyek a racionális ész által nem feltétlenül fejthetők fel. Ígéretes, hogy a művészet és a tudomány szembeállítását az elmúlt évtizedekben egyre többen megkérdőjelezzik, ami azt jelzi, a tudományosság is felismeri önnön korlátait és a metaforákban, művészi megérzésekben és láttatásban rejlő új horizontjait. A kulturális és szociálanropológiában az 1980-as évek óta közelíteni próbálják az ember világról alkotott tudásainak e két fontos formáját (gondoljunk például Clifford Geertz, George Marcus, James Clifford munkáira). Tévedés ne essék, nem egye-síteni kell őket, mert az újabb uniformizálás felé vinne el, hanem tisztelni egymást, és építeni egymásra. Az emberiség értéke – és túlélésének záloga – Claude Lévi-Strauss, a kitűnő francia antropológus szerint a sokszínűségében rejlik (Lévi-Strauss 1952). Hasonlót mondanak az ökológusok a biodiverzitásról is.

A különböző népek tudásai nem rendszert alkotva és nem is hierarchikusan épülnek egymásra. E tudásokat érzések és emlékek folyói kötik össze, anélkül, hogy igazságot akarnának tenni közöttük. A folyó, mint az ember egyik elementáris élménye, létezésünket meghatározó tengely-jellege miatt fogékony-ná tesz minket az univerzális és a transzcendens dimenziókra. Nem véletlen, hogy a világfa és a világhegy mellett sok helyen a világfolyó köti össze a felső, középső és alsó világokat, vagy legalábbis a létszférákat. Hamvas Béla, Weöres

Sándor és Makovecz Imre gondolatainak egyik közös nevezője, hogy amikor elveszítjük a világokat összekötő kapcsot, a transzcendens iránti fogékonyságunkat, tengelyét vesztett kerékként zökkenünk jobbra-balra.

A kaszttrendszer alkotmányos eltörlése ellenére a „korábbi kasztonkíviüliek” (dálitok) számára egyetemi felvételi létszámkvótákat iktattak törvénybe Indiában, hogy jogilag szabályozzák a korábbi szokások és vallási törvények helyett e társadalmi réteg sorsát. A folyók mérhetetlen pusztításának ellensúlyozásaként pedig 2017. március 20-án a Gangesz és a Jamuna szent folyókat jogi személyekké nyilvánították (Paul 2018).

Az ember egyre körmönfontabb szabályokkal akarja pótolni a – Pál apostol metaforájával élve – mindannyiunk szívébe írott törvényt. Azt hisszük, hogy a jog majd segít rendben tartani körülöttünk a világot és az embereket. Azonban sajnos a jogszabályok nem pótolhatják az erkölcsi iránytűt. Jogokkal és kötelezettségekkel írjuk le a körülöttünk egyre sűrűsödő világot. A jogi egyetem egyik vizsgáján egy professzor megkérdezte a diákját: „Mit lát odakint?” – és az ablakra mutatott. „Autókat, házakat, embereket...” – felelte a diák. „Nem – horkant fel a tanár. – Jogalanyokat, jogtárgyakat és a közöttük fennálló jogviszonyokat. Egyes.” Az elveszett éden harmóniáját egyre aprólékosabb szabályokkal igyekszünk pótolni. Sokszor éppen amiatt, hogy a jog területére számúzzuk az erkölcsöt, a belső iránytű hiányával okozott űrt akarjuk egyre több új szabállyal helyrehozni, pedig a morál gerincét nem lehet a szabályok kerítéskaróival pótolni. Az egyre bonyolultabb szabályok végletekig cizellálása miatt ma már senki sincs Európában, aki minden rá vonatkozó uniós, állami, önkormányzati és egyéb jogszabállyal tisztában lenne. A természetformáló ember egyre több szabályt alkot a Föld védelmében. Kétséges számomra, hogy az antropocén korszak természetkárosítását meg lehet-e ilyen módon akadályozni. Írásomban felvázoltam térben és időben egymástól távoli példák segítségével egy utat, amely megmutatja, hogy a természethez fűződő kötelék szálanként szakadt el, nem lehet tehát az antropocén kezdetét dátumhoz kötni. Amikor a Római Birodalomban kivágták Dalmácia erdeit, és kopárrá változott a táj (azóta is az), vagy amikor hasonló ökológiai katasztrófa következett be a Húsvét-szigeteken száz év (az európai felfedezők előtt), ezek már az antropocén gyermekbetegségei, az ember földalakító gőgjének tünetei voltak. Ez a gőg valahol az emberben bujkál ősidők óta. A felvilágosodás gőgje egészen az 1970-es évekig rivális nélkül áthatotta a „nyugati világ” gondolkodásának fő vonulatát (gyermekei voltak a diktatúrák és a versengő demokráciák is).

Szokás a posztmodern kort a nagy narratívákkal szembeni kételyek korának nevezni. Lehetséges, hogy nincs igazunk? Nem tesszük fel elég gyakran ezt a kérdést. A posztmodern kritikusai pedig arra hívják fel a figyelmet, hogy kételyekből nem lesz tudás, csak dekonstrukció. E dekonstrukció apostola, Jacques Derrida csak idáig, a lebontásig jutott el. A végletes kételkedés azonban nem vezet át a problémán, csak segít felismerni, hogy rossz úton járunk, és nem csak ez az egy út lehetséges. A kortárs emberiség tátongó szellemi szakadék előtt áll, ha nem talál más utakat. Egyre égetőbben merül fel, hogy továbbra is mi akarjuk-e nevelni, gátaival megrendszabályozni, erőművekkel igába hajtani, és óriáshálókkal kiszigerelni a folyókat. A „nem” válasz azonban még korántsem elég ahhoz, hogy jobba tegyük a világot. Fel kell tennünk a kérdést, hogy készek vagyunk-e tanulni is a természettől, a folyóktól. Készek vagyunk-e arra, hogy párbeszédre lépünk velük, ahogy Vasudeva javasolja ezt Herman Hesse Siddhartha című könyvében (Hesse 1988, 105)? Ehhez nem elfelejteni kell saját tudásunkat, hanem le kell térnünk a mozgalmárok kizárólagos és mindenek feletti rációt ígérő útjáról. El kell fogadnunk a folyókat önálló entitásként, ahogyan ezt a legtöbb óslakos nép is teszi a világ számos táján. Ha levetkőzzük önértetességünket, pánikrohamainkat és rátartóságunkat, megismerhetjük mások, például az úgynevezett óslakos népek tudását, habitusát, továbbá a természetel és a természetfeletttel fenntartott kapcsolatukat. Hátha tanulhatunk tőlük is, akár a folyóktól.

A természetvédők teljesen indokolt vészjelzései gyakran irányulnak kulturális dekonstrukcióra, és nem teszik fel a kérdést: mi lesz utána? (Például, ha egy radikális környezetvédőt választanak az USA elnökévé.) Amikor egy inga elindul a végpontjáról visszafelé, nem tud megállni közepén, óhatatlanul kileng a másik irányba is. Ennek jelei már mutatkoznak, a fanatikus alakja egyre gyakrabban megjelenik a természetvédők körében is. Sajnos „a fanatikus alakja végigkíséri a világtörténelmet. Hol ilyen, hol olyan álarcát veszi fel, duruzsol, hőbörög vagy uszít, mikor milyen hatalmi pozícióban érzi magát. A fanatikus bármelyik politikai ideológia köntösében feltűnhet, hiszen az neki csak egy álarc, ami elrejtheti a tömegek hiszterizálása és ezáltal irányítása iránti olthatatlan vágyát. Ugyanúgy láttam melldöngető, begyöpösödött maradit, mint ultraliberalist vagy újabban épp klímafanatikusokat. Persze csak a történelmen visszatekintve könnyű felismerni őket: a jakobinust, a kommunista agitátort, a nárcisztikusan felsőbbrendű nácit. A baj ugyanis az, hogy az inkvizítor, a szemforgató farizeus, a mozgalmár valahonnan belőlünk hívódik elő, ott ébreszt fel valamit,

ami aztán vakká tesz, ökölbe görcsösíti kezünket és józan belátásunkat elhomályosítva szabad akaratunk egyre inkább indulatvezérelt gravitációjának foglya lesz. A fanatikus ellenzéki mindent lefitymál, a fanyalgás fáradt olajával mérgezné a legnagyobb kezdeményezések szárba szökkenését is, szélsőséges jelzőket halmoz és gáncsoskodik. Gondolnánk, hogy ezzel önmagát hiteltelenníti, de sajnos nem könnyű felismerni kilétét a különböző álarcok alatt. A fanatikus hatalmaskodó pedig arrogáns és basáskodó-atyáskodó. [...] A lelepleződéstől tartva könnyen válik paranoiddá és szégyentelenné. A fanatikus a bennünk lakozó áteredő gonosz. Adja a Gondviselő, hogy egymásért felelősséget vállaló és empatikus emberségünk bölcsen és józanul ellen tudjon állni a bennünk lakó fanatikusok ébredésének!” (Csáji 2020, 1). Ehhez a bölcsességhez és józansághoz a természettudatosság és az őslakos tudások ismerete is jó fogódzkodó lehet. Sokszor hallom manapság, hogy a gyerekeket nem lexikális tudásra kell oktatni, hanem arra, hogy jól tudjanak keresni a világhálón. Azt is, hogy a problémamegoldó képesség fontosabb, mint a tárgyi tudás. Biztosan fontosak ezek a képességek is, de félok, hogy fogékonyá tehetnék gyermekeinket arra, hogy a világháló manipulált tudáskatasztere kigyomlája belőlük a másként gondolkozás képességét, elfelejtsék elődeik és a korábbi korok tudását, tömeges monokultúrává változtatva a világot. Nem folyhat minden folyó egy irányba, és nem gondolkodhat, érezhet mindenki ugyanúgy, mert az egy más jellegű természetkárosítást okozna.

A végletekig cizellált szabályok egyre szűkebbre szabják a felelősségteljes szabad gondolkodás lehetőségeit, meg akarják határozni mit érezhetünk, és mit nem. Eljöhét a nap, amikor az emberek világvége miatti rettegésérzetére építve egyre szorosabb béklyókat fogadtatnak el velük. Van bennem egy ösztönös félelem, hogy az antropocén fogalmával foglalkozók közül mikor bújnak elő fanatikusok, akik eltorzult arccal visítják majd: „Le a környezetkárosítókkal!” Azért lenne ez félelmetes, mert félig igazuk lenne. Csakhogy az emberiség nagy tragédiái sokszor féligazságokban gyökereztek. Ha a belső iránytűnk, a transzcendens iránti fogékonyosságunk és az archaikus, az őslakos és más hagyományos tudások tisztelete túlságosan megcsappant már bennünk, fogékonyá válhatunk arra, hogy e fanatikusok az antropocén és a környezetvédelem zászlói alatt egy új, statáriális és szellemi monokultúrára kárhoztatott világot hozzanak létre. Egyre valószínűbb, hogy előállhat olyan helyzet bolygónkon, amikor a természet védelme radikális intézkedéseket igényel majd. Amikor valahogy rá kell kényszeríteni a környezetvédelmi intézkedéseket olyan államokra és társa-

dalmi csoportokra, akik erre az anyagi erőforrás hiánya miatt vagy más okból önként nem hajlandók. Biztosan lesznek politikai vezetők, akik – a bolygó megmentőiként fellépve – feljogosítva érzik majd magukat népek, társadalmi csoportok szegregálására, akár likvidálására is, ha rájuk sütik a környezetrombolás bélyegét – mindezt a rettegésbe belefeledkezett tömegek tapsviharától övezve. Ekkor vajon a túlélési vágy (életösztön) vagy az emberszeretet fog győzni bennünk? (Oly sokszor állt már az emberiség hasonló dilemma előtt!) Imádkozom, hogy e rettenetes vízióm ne következzen be.

Az episztemológiai és morális szakadék előtt állva nem árt felidézni a Victor Turner-féle társadalmi dráma fogalmának hátterét. Antropológiai terepmunkáin, különösen a ndembu törzsnél végzett kutatásai során azt tapasztalta, hogy a társadalmi rítusok, a rituális cselekvések és az átmeneti rítusok során egy időre előálló „lemeztelenedés”, kívül rekedtség érzete, tehát a *communitas* állapotának megtapasztalása segít a társadalmi feszültségek leküzdésében. E dramatizált rítusok sokrétű szerepköre közül az egyik legfontosabb, hogy terápiaként is felfoghatók. A társadalmi egyensúly és béke megőrzése érdekében meg kell tapasztalunk a „másik” (a jogfosztott, a kirekesztett) létet ahhoz, hogy empatikus érzékünk ne tompuljon el. A dráma segít artikulálni, ki mondani és kezelni is a társadalmi problémákat, feszültségeket, ezáltal a társadalmi szolidaritás és összetartás egyik legfontosabb sarokköve (Turner 1974). Az ilyen „egyszerű megoldások” a mai tömegtársadalmakból hiányoznak, vagy mediatisztizált, elidegenített, tömegkultúrává silányodó formában jelennek meg. Ne feledjük, ma is égető szükség van a természet és egymás tisztelete mellett az empátia, továbbá a higgadt és bölcs párbeszéd képességének megőrzésére, még mielőtt korhadó világunk dekonstrukciója egy újabb élhetetlen disztópiába torkollna. A színházművészetnek ebben komoly pozitív szerepe lehet. Frank Raddatz a 10. Színházi Olimpia antropocén műhelynapján kifejtette, hogy berlini kísérleti színházában (RambaZamba Theater) *FlüBe* (Folyók) címmel színre visz egy új előadást, amelyben a folyók megszólalnak, beszélgetnek. A nézők nemcsak belehallgatnak, hanem úgy mond „belefollyhatnak” diskurzusukba, és teljesen természetessé válik, hogy a folyók érző, gondolkodó, roppant idejű, de nem időtlen entitások. A RambaZamba színház törekvései a világ emberarcúvá tételének pozitív példái. Fogalmainkat hömpölygő diskurzusok ezrei alakítják, ezek mentén újabb és újabb tartalommal telítődnek, vagy terhelődnek meg, üresednek ki (Foucault 2001). Ki tudja, az antropocén jelentheth-e majdan egy pozitívabb „emberarcúságot” is, amelyben a természetet a nálunk hatalmas-

sabbnak kijáró tisztelettel vesszük „emberszámba”, így az antropocén szó hallatán immár nem a földátalakítás tragédiájára asszociálnánk.

Felhasznált szakirodalom

- Ajpin, Jeremej. 2002. *Szűzanya a véres havon*. Budapest: Magyar Napló.
- Appianosz. 2008. *Róma története*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Baker, Samuel. 1895. *A memoir*. London, New York: Macmillan & Co.
- Csáji László Koppány. 2004. *Tündérek kihalófélben III. Szemelvények Hunza szellemi néprajzkincséből*. Budapest: Napkút Kiadó.
- Csáji László Koppány. „A fanatikus.” *Napút online*. Megtekintve 2020. február 18-án. www.naputonline.hu/2020/02/18/csaji-laszlo-koppany-a-fanatikus/
- Eginitis, Dimitrios. 1929. „The problem of the tide of Euripus.” *Astronomische Nachrichten* 236(19): 321. <https://doi.org/10.1002/asna.19292361904>
- Foucault, Michel. (1969) 2001. *A tudás archeológiája*. Budapest: Atlantisz.
- Heidegger, Martin. (1950) 1988. *A műalkotás eredete*. Fordította Bacsó Béla. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Hesse, Herman. (1922) 1988. *Siddhartha*. New York: Bantam Books.
- Hope, Bradley. 2012. „Egypt’s new Nile Valley: grand plan gone bad.” *The National online*. Megtekintve 2023. október 8-án. <https://www.thenationalnews.com/world/mena/egypt-s-new-nile-valley-grand-plan-gone-bad-1.402214>
- Lamb, Harold. 1980. *Világhódító Nagy Sándor*. Budapest: Gondolat.
- Lévi-Strauss, Claude. 1952. *Race and history*. Párizs: UNESCO.
- Morris-Kay, Gillian. 2010. „The evolution of human artistic creativity.” *Journal of Anatomy*. 16(2010): 158–176. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7580.2009.01160.x>
- Paul, Sanu. 2018. „River as a Legal Entity: An Analysis in the Light of Mohammed Salim vs. State of Uttarakhand.” *The IUP Law Review* 8(4): 33–41.
- Tamás Ildikó. 2007. *Tűzön át, jégen át. A sarkvidéki nomád lappok énekhagyománya*. Budapest: Napkút.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2011. *Kognitív szemantika*. Nyitra, Konstantin Filozófus Egyetem Közép-Európai Tanulmányok Kara: Europica varietas sorozat.
- Turner, Victor. 1974. *Dramas, fields, and metaphors; symbolic action in human society*. Ithaca N.Y.: Cornell University Press.